

w normatywność, zaś u Nietzschego obraz autorytarnego normatywizmu, który w sposób normatywny wymaga nienormatywnizmu, prowadząc w końcu do autodestrukcji.

Jak stwierdza Kasperski: „Postacie tyleż różnicują dyskursy, co integrują je. Niektóre postacie – symbole powszechnego kanonu kulturowego pojawiają się – w krańcowo różnorodnych typach tekstów. (...) Uczestniczą w rozmaitych obiegiach komunikacyjnych: wysokich i niskich, artystycznych i użytkowych, popularnych i hermetycznych. Stanowią w tym względzie spoiwo i punkt przecięcia rozmaitych dyskursów. Tworzą w ich polu jednostki wspólne, choć odmiennie ukształtowane i nacechowane” (s. 37). A wszechobecne hasła kryzysu to jedynie odwieczna potrzeba burzenia, aby z czasem mieć zajęcie przy odbudowie tego wszystkiego, co w drodze przemian uległo zniszczeniu i przewartościowaniu.

Już po tych krótkich streszczeniach zawartości poszczególnych artykułów widać jaki ogrom materiału wymaga nie tylko przebadania, ale również nowego aparatu teorii czy filozofii, pozwalającego na stworzenie uaktualnionych teoretycznych i historycznych syntez. Oczywiście niniejsza książka – o czym uprzedzają nas redaktorzy we Wstępie – nie rozświetla wszystkich mrocznych tajemnic postaci w badaniach literackich, ale na pewno zachęca do nowych poszukiwań i dyskusji nad kondycją bohatera literackiego w polskiej literaturze i literaturoznawstwie.

Anna Maria Zarychta

IVO POSPÍŠIL, MILOŠ ZELENKA
RENÉ WELLEK A MEZIVÁLEČNÉ
ČESKOSLOVENSKO (KE KOŘENŮM
STRUKTURÁLNÍ ESTETIKY),

Masarykova univerzita v Brně 1996, s. 211.

W książce ukazane są, w ogólnym zarysie, zasadnicze koncepcje metodologiczne czeskiego teoretyka literatury oraz jego droga do wiedzy, a także życie prywatne.

Działalność naukowa tego humanisty jest przedstawiona na tle prądów myślowych międzywojennej Czechosłowacji oraz atmosfery kulturalnej ówczesnej Pragi. Już we wstępie autorzy podkreślają, że poglądy Welleka – integralny system wiedzy o literaturze – rozwijały się w intelektualnym klimacie miasta, będącego wówczas terenem działania takich indywidualności jak J. Mukařovský, R. Jakobson czy O. Fisher. Nie sposób więc mówić o pracach Welleka bez ukazania sytuacji czeskiej humanistyki (czy nawet: środkowoeuropejskiej) w okresie międzywojennym.

Praca Pospíšila i Zelenki to studium wiedzy o literaturze w konkretnej, historycznej sytuacji. Autorzy interesują się rozwojem metodologii badań literackich w międzywojennej Pradze oraz powiązaniami tej dziedziny wiedzy ze slawistyką i komparatystyką. Ukazują ówczesną Czechosłowację jako miejsce krzyżowania się różnych prądów myślowych. Zwracają uwagę na fakt, że dorobek czeskiej humanistyki (przedwojennej) jest obecnie mało znany w świecie. Autorzy podjęli zatem próbę ukazania nie tylko indywidualności Welleka, lecz także – przedstawienia najważniejszych, w ich opinii, osiągnięć czeskiej nauki.

Pracę otwiera rozdział („Na křižovácce: René Wellek a některé genetické a typologické souvislosti literární vědy 20. a 30. let”), w którym I. Pospíšil próbuje odpowiedzieć na pytanie, z jakich tradycji

metodologicznych wyrastają teoretyczno-literackie koncepcje Welleka. Zaznacza przy tym, że jego celem nie jest analiza wszystkich powiązań między humanistyką europejską a działalnością czeskiego uczonego, lecz tylko niektórych z nich, z różnych powodów uznanych za kluczowe. Ewidentny jest tu związek Welleka z rosyjską szkołą formalną oraz Praskim Kołem Lingwistycznym, a także z fenomenologią E. Husserla i R. Ingardena.

Aby ukazać te związki w szerszej perspektywie, autor nakreśla dość obszernie sytuację nauki czeskiej (i europejskiej) przed debiutem słynnego filologa. Zwraca uwagę na zjawisko „kulturalnej przestrzeni” („kulturni prostor”) ówczesnej Czechosłowacji, sądząc, że była ona miejscem przenikania się różnych europejskich prądów myślowych. Pisząc o nauce i sztuce tamtych lat, często używa określenia „środkowa Europa” („střední Evropa”), podkreślając odrębność, a zarazem jedność kulturową tej części świata. „Sercem” owej środkowej Europy miałyby być właśnie Czechosłowacja.

Szczególną pozycję w rozdziale zajmuje prezentacja działalności i koncepcji Praskiego Koła Lingwistycznego (Wellek był jednym z jego aktywniejszych członków, choć jednocześnie zajmował w nim swoistą niezależną pozycję, gdyż nie podzielał wszystkich poglądów głoszonych przez przedstawicieli tej szkoły). Pisząc o działalności Koła, autor podkreśla autonomiczną pozycję czeskiego strukturalizmu wobec formalizmu rosyjskiego, a także dowodzi, że strukturalizm i semiotyka mają korzenie nie tylko w rosyjskiej szkole formalnej, lecz przede wszystkim w nauce czeskiej. Prezentując wyżej wspomniany pogląd, Pospíšil zaznacza, że Wellek akcentował również metodologiczną odrębność strukturalizmu od formalizmu rosyjskiego, a tym samym podkreślał wpływ czeskich myślicieli na kształtowanie się nowoczesnych koncepcji teoretycznoliterackich.

Sporo miejsca poświęca autor streszczeniu i ocenie kluczowego, jego zdaniem, dzieła Welleka – pracy habilitacyjnej na temat recepcji Kanta w Anglii. R. Wellek w tej rozprawie wrócił ku źródłom niemieckiej filozofii. Podkreślił pewne, niedostrzegane do tej pory aspekty filozofii Kanta, ukazał jego koncepcje w zupełnie nowym świetle. Wszystko to, a także zastosowanie nowatorskiej (dość dokładnie opisanej przez Pospíšila) metody badawczej sprawiło, że pierwsza książka Welleka okazała się jedną z najcenniejszych pozycji w jego naukowym dorobku.

Natomiast inna (również obszernie komentowana przez Pospíšila) książka – *Concepts of Criticism* – dowodzi, jak wnikliwie czeski uczony traktował formalizm rosyjski. Wellek nie negował wpływu rosyjskiej szkoły formalnej na rozwój swojej metodologii, zarazem jednak podkreślał, że nigdy się z formalistami w pełni nie utożsamiał. Zainteresowanie szkołą formalną nie było u niego celem samym w sobie, wynikało raczej ze studiów nad literaturą rosyjską (zajmował się m. in. twórczością Gogola). Pospíšil kilka stron swej pracy poświęca poszczególnym formalistom (uwzględniony jest m. in. B. Tomaszewski, J. Tynianow, B. Eichenbaum) i analizie ich twórczości, ze szczególnym uwzględnieniem tych poglądów, które miały wpływ na kształtowanie się teoretycznoliterackich koncepcji Welleka.

W zakończeniu rozdziału konstatuje, iż korzenie oryginalnych teorii Welleka tkwią, najogólniej rzecz ujmując, w „kulturalnej przestrzeni” środkowej Europy i wiążą się zarówno z praskim strukturalizmem, jak i neoidealizmem, psychologizmem oraz rosyjską szkołą formalną. Pospíšil nazywa Welleka badaczem „samotnym”, przez co sugeruje, że czeski uczony nie może być całkowicie utożsamiany z żadnym kierunkiem (filozoficznym czy literaturoznawczym) – był on, mimo niewątpliwych związków z różnymi

prądami umysłowymi, myślicielem niezależnym, autorem oryginalnych koncepcji metodologicznych, indywidualnością nie dającą się jednoznacznie sklasyfikować.

M. Zelenka jest autorem drugiego rozdziału („Na pomezí vědy a umění. Poznámky ke genezi a kořenům Welkovy literárněvědné metody”), który stanowi prezentację metody, jaką wypracował Wellek w swych badaniach nad literaturą. Autor jednak nie ukazuje owej metody w formie skryształizowanej – akcentuje jej genezę, poszukuje źródeł, inspiracji i wpływów, które ukształtowały warsztat naukowy młodego filologa.

R. Wellek, jak pisze Zelenka, wielokrotnie wyrażał swój niepokój związany z poczuciem kryzysu wiedzy historyczno-literackiej w początkach XX wieku. Wellek był zdania, że historia literatury, która powinna być dziedziną wiedzy dążącą do ukształtowania właściwej sobie metodologii i usystematyzowania materiału, w czasach najnowszych przekształciła się w esejystykę i „kolekcjonerstwo” przypadkowych faktów. Przy tak rozumianym podejściu do problemu trudno byłoby sformułować jakieś prawa lub odkryć mechanizmy rządzące rozwojem literatury. Dlatego za bezpłodne uznał Wellek wszelkie metody genetyczne, pozytywistyczną faktografię czy komparatystykę. Poszukiwał metody, poprzez którą można by opisać nie pojedyncze dzieła, lecz proces historycznoliteracki w całej jego dynamice i systemie przyczynowo-skutkowych relacji. Zelenka docieka, z czego wynikała ta sceptyczna postawa młodego uczonego; wskazuje, że na kształtowanie się osobowości i poglądów Welleka mogły mieć wpływ pewne fakty związane z jego wychowaniem oraz sposobem i miejscem zdobywania wiedzy – stąd znaczna część rozdziału poświęcona jest biografii czeskiego teoretyka literatury. Autor zwraca uwagę na takie szczegóły życiorysu Welleka, jak „międzynarodowe” pochodzenie (ojciec był Czechem, matka miała

przodków polskich, niemieckich i szwajcarskich), zmiany miejsca pobytu (Wellek mieszkał w Wiedniu, Pradze i USA), dwujęzyczne wychowanie (w jego domu rodzinnym mówiło się i po czesku, i po niemiecku), a przede wszystkim – studia na dwóch kierunkach i różnych praskich uniwersytetach: czeskim oraz niemieckim. Na pierwszym z nich panował wówczas w filologii typowy pozytywistyczny historyzm, na drugim – propagowano fenomenologię i strukturalizm praskiego koła.

Takie usytuowanie na pograniczu różnych kultur i sposobów myślenia sprawiło, że młody Wellek na początku swej drogi zawodowej skłonny był raczej do poszukiwań odpowiednich dla siebie metod pracy niż do powielania jakichś gotowych, skostniałych i bezkrytycznie przyjmowanych wzorców.

Pisząc o czasach studenckich Welleka, Zelenka podkreśla szczególnie wpływy, jakie na nim wywarł jego nauczyciel akademicki, słynny czeski germanista O. Fisher. Był on literaturoznawcą nastawionym antypozytywistycznie i zwolennikiem immanentnych metod badania tekstu, takich jak np. diltheyowskie „utożsamianie”, intuicyjne „wczuwanie się” w przeżycia podmiotu piszącego. Wpływy Fishera dopatruje się Zelenka w pracy Welleka „Novější literatura o Byronovi” i dość obszernie komentuje tę monografię. Stwierdza przy tym, że są już w niej widoczne podstawy metodologii Welleka: wyraźny dystans do pozytywistycznej historiografii i psychologizmu, rozumienie dzieła literackiego jako funkcjonalnie zorganizowanej całości i postrzeganie go w oderwaniu od biografii autora.

W rozdziale trzecim („Na okraj neorealismu v českém literárním myšlení: René Wellek a Friedrich Nietzsche”) M. Zelenka próbuje odpowiedzieć na pytanie, z czego wynika współczesne zainteresowanie filozofią Nietzschego. Zwraca uwagę na związki między Nietzschem a dorobkiem myślowym poststrukturalistów, z

J. Derridą włącznie. Po kilku wstępnych dygresjach dotyczących postmodernizmu i dekonstrukcjonizmu autor przechodzi do zasadniczego tematu rozdziału – do ukazania, jaki był wpływ neoidealizmu na kształtowanie się poglądów Welleka.

Analiza filozoficznych podstaw, na których Wellek budował swoje teorie, prowadzi tu do wniosku, że błędem byłoby wyznaczanie wyraźnej cezury między psychologizującym nurtem czeskiej nauki o literaturze a strukturalizmem – mimo że na ogół kierunki te uważa się za antagonistyczne. M. Zelenka znów, podobnie jak w poprzednim rozdziale, podkreśla wpływy O. Fishera na życie i działalność naukową Welleka. Twierdzi bowiem, że Fisher jako twórca monografii o Nietzschem wyraźnie orientował swego ucznia ku antypozytywistycznemu nurtowi niemieckiej estetyki, ku Diltheyowi i jego następcom. Z czasem Wellek wypracował własną metodę analizy tekstu, która była połączeniem formalizmu, strukturalizmu, scjentyzmu i diltheyowskiej hermeneutyki. Zmierzał do systematyzacji zjawisk, zarazem jednak nie wykluczał całkowicie zainteresowania osobą autora, jego niepowtarzalną biografią i psychiką. Z tego powodu nie można metody badawczej Welleka uznać za ortodoksyjnie strukturalną, nawet w okresie międzywojennym.

Niektóre uwagi zawarte w pracy Pospíšila i Zelenki świadczą, że autorzy ci najbardziej cenią Welleka właśnie za ten swoisty metodologiczny pluralizm, przesądzający o indywidualizmie uczonego. Wielokrotnie przedstawiają go jako „outsidera” i udowadniają, że choć brał on udział w pracach praskiego koła, nie ograniczał się tylko do powtarzania teoretycznych założeń tej szkoły.

W rozdziale czwartym, autorstwa M. Zelenki („Wellkova teorie dějin literatury v kontextu české školy literární komparistiky. Strukturalní estetika a základy srovnávací metody”), zostały zaprezen-

wane niektóre założenia teorii procesu historycznoliterackiego, opracowanej przez Welleka w latach dwudziestych i trzydziestych. Zelenka informuje również (o tym, jak inni prasy strukturaliści (np. J. Mukařovský) pojmowali ten proces. Raz jeszcze zostaje podkreślona autonomia Welleka wobec Praskiego Koła Lingwistycznego.

Piąty rozdział („René Wellek a Karlova univerzita. Marginálíe k dějinám české komparistiky”) dotyczy archiwalnych materiałów uniwersytetu w Pradze, związanych z habilitacją Welleka (sprawozdania komisji, a nawet prywatna korespondencja uczonych). Z papierów tych wynika, jak powstawała habilitacyjna dysertacja Welleka i jak ją oceniono. Niektóre z tych materiałów Pospíšil i Zelenka dołączyli do swojej książki jako aneksy.

W następnym rozdziale („René Wellek a Fisherova škola moderního překládu”) M. Zelenka ukazuje Welleka jako tłumacza poezji (przekładał z czeskiego na niemiecki). Także tutaj można dostrzec wyraźną tendencję autora do podkreślania roli, jaką w życiu młodego Welleka odegrał jego mistrz – O. Fisher (który był twórcą licznych koncepcji związanych z teorią przekładu). Na uwagę zasługuje zawarta tu ocena tłumaczeń Welleka i ich artystycznej wartości, a także – krótki przegląd teoretycznych problemów przekładu.

W ostatnim rozdziale zostały spisane rozmowy R. Welleka z jego uczniem P. Demetzem (są to dwa obszernie wywiady, przeprowadzone w USA na początku lat dziewięćdziesiątych). Rozmowy te zaskakują czytelnika swym osobistym klimatem, ukazują prywatne życie uczonego, który w zajmujący sposób opowiada o sobie, swojej rodzinie, przyjaciółach i współpracownikach. Tematy rozmów są rozmaite: dotyczą spraw osobistych (miłość, małżeństwo, rodzina), polityki (upadek komunizmu w Czechach, przemiany zachodzące w Europie w latach dziewięć-

dziesiątych naszego wieku), podróży (pobyty Welleka w Londynie, wyjazdy do USA i współpraca z tamtejszymi uniwersytetami), działalności Praskiego Koła Lingwistycznego i innych wydarzeń.

Rozdział ten jest uzupełnieniem wizerunku czeskiego literaturoznawcy, gdyż zawiera informacje dotyczące jego osoby i losów, a nie tylko – dorobku naukowego. Być może autorzy chcieli zasugerować, że między biografią a twórczością Welleka zachodzi tak wyraźny związek, że nie sposób pominąć pewnych informacji na temat jego prywatnego życia.

Pospíšil i Zelenka pokazali indywidualność Welleka na tle najważniejszych osiągnięć czeskiego literaturoznawstwa i w stosunku do zjawiska, które zwą „przestrzelenia kulturalną środkowej Europy”. Powstała praca, która z jednej strony zwraca uwagę na miejsce czeskiej teorii literatury w nauce współczesnej, a z drugiej – stanowi wnikliwą analizę dorobku jednego z jej przedstawicieli.

Anna Filipowska

LITTERARIA HUMANITAS VI,
ALEXANDR VESELOVSKIJ
A DNEŠEK, Materiály konference
konané ve dnech 22-24. října 1996, Ústav
slavistiky na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity, Brno 1998, s.302

Kolejna konferencja w Brnie zaowocowała zbiorem trzydziestu prac, które zostały rozdzielone w siedmiu częściach tomu według następujących kolejno kręgów tematycznych: I. Twórczość naukowa A. Wiesiołowskiego – metodologia,

teoria. II. Poetyka, sztuki plastyczne, muzyka. III. Poezja. IV. Dramat. V. Miniatury formy prozatorskie. VI. Powieść. VII. Poetyka przekładu. Obok gospodarzy (I. Pospíšil, M. Mikulašek, D. Kšicova, L. Štěpán, J. Dohnal, R. Pečman, H. Binowa), a także referentów z Pragi, Pilzna, Czeskich Budziejowic i Hradca Králové w konferencji wzięli udział przedstawiciele z Białorusi, Finlandii, Niemiec, Polski, Rosji, Stanów Zjednoczonych i Ukrainy. Jak wskazuje podtytuł książki, brneński zjazd miał charakter rocznicowy, odbył się bowiem w 90. rocznicę śmierci A. Wiesiołowskiego (1838-1906), wokół jego naukowego dorobku koncentrowała się największa, proporcjonalnie, ilość prac zdominowana zdecydowanie problematyką metodologiczną.

Już we wstępie I. Pospíšil snuje refleksje na temat stanu współczesnej wiedzy o literaturze i stwierdza, że znajdowała się ona niejednokrotnie na rozdrożu i w swym powierzchniowym procesie rozwojowym (odziedziczonym po francuskim klasycyzmie) ujawniała równoległe swój drugi, „podskórny” przebieg z charakterystycznym dla niego przenikaniem, mieszaniem się i wzajemnym przestępowaniem różnych trendów. Dziś metody tradycyjne, po ataku dekonstruktywizmu, nie doszły jeszcze do siebie, a w boju o przetrwanie literaturoznawców nie łączy już jedność. Paradoksalnie – w dobie dążenia do zawierania aliansów i unii, do otwierania procesów integracyjnych wiedza naukowa rozpada się na rozmaite dyskursywne kręgi, na izolowane enklawy skupiające badaczy, wyznających odmienne pryncypia. Jednakże na terenie środkowej i wschodniej Europy w literaturoznawczej slawistyce można dostrzec wielką tradycję, która wiąże się z takimi nazwiskami jak R. Jakobson, R. Wellek, A. Wiesiołowski czy F. Wollman.

Do wątków związanych z życiem i badaniami A. Wiesiołowskiego nawiązuje D. Kšicova (Александр Веселовский и